

HERMANN RÓBERT

Eredmények és feladatok 1848–1849 hadtörténetének kutatásában

A forradalom és szabadságharc 125. évfordulóján, 1973. december 13–14-én a *Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya*, a *Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete*, valamint a *Magyar Történelmi Társulat* kétnapos tudományos ülésszakot rendezett. Az ülésszakon előadások hangzottak el a magyarországi polgári átalakulás megalapozásáról, a forradalom helyéről Magyarország gazdasági fejlődésében, a forradalom és a parasztság, a forradalom és a nemzetiségek viszonyáról, valamint a magyar forradalom nemzetközi helyzetéről. A hozzászólásokban az európai „szociális kérdések” magyarországi sajtóvisszhangjáról, a választójogról, az erdélyi szászok magatartásáról esett szó. Egyetlen olyan téma volt, amely csak mellékesen, szinte csak az úgynevezett Görgei-kérdés kapcsán került szóba: a szabadságharc katonai története.

Az előzmények ismeretében ez nem egészen érthetetlen. A múlt és e századi összefoglalások többsége 1945-ig a szabadságharc katonai történetére koncentrált: Szilágyi Sándor frissen összebarkácsolt kötetei után az első összefoglaló igényű (igaz, félbemaradt) munkát két katona, Klapka György és Czetz János írta 1851-ben. Maguk a győztesek is a katonai szempontból dolgozták fel az eseményeket. Haynau már 1850-ben megírta az 1849. nyári, Windisch-Grätz pedig 1851-ben a téli hadjárat történetét. (A tavaszi hadjárat története afféle sajnálatos függelékként ez utóbbi végén szerepelt.) Az oroszok nemcsak a saját nyelvükön, hanem német és francia nyelven is közreadták 1849. nyári szereplésük történetét. A megjelent emlékiratok többsége is a szabadságharc katonáitól származott, s Irányi Dániel és Horváth Mihály politikatörténeti munkáinál gyakran nagyobb szerepet játszottak a nagyközönség tájékozódásában Wilhelm Rüstow, Gelich Rikárd és Breit József hadtörténeti összefoglalói.

Az 1945, de főleg az 1948 utáni történetírás, érthető módon, vissza akarta állítani a politikatörténet becsületét, s új és kétségkívül fontos szempontként a gazdasági és társadalmi vonatkozások kutatása is komoly hangsúlyt kapott. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc története fontos szerepet játszott az 1948 után kiépülő rendszer történeti legitimitációjában, s ahogyan az 1948 utáni tisztikar is a „néphez hű” és „népellenes” káderekre oszlott, ugyanúgy visszamenőleg a szabadságharc katonáit is forradalmárookra és megalkuvókra, sőt, potenciális avagy objektív árulóokra osztották fel. A politika primátusát rosszul értelmezve aztán az a sajátos helyzet állt elő, hogy a reprezentatív, s a korszak kronologizálását filozófiai fontosságúnak tekintő összefoglalókban a szabadságharc hanyatlásának és bukásának kezdete a dicsőséges tavaszi hadjárat lett. Márpedig tudomásul kell vennünk, hogy 1848 szeptembere után a magyar forradalom és szabadságharc sorsa – éppen a szabadságharc

természetéből következően – nem a parlamenti padosorokban, hanem a csatatereken és a diplomáciában dőlt el. Magyarország diplomáciailag elszigetelt állása miatt pedig az 1848 áprilisi vívmányok csak a csatatereken kivívott sikerek révén voltak biztosíthatók.

Az 1848–49-es hadtörténetírásban 1973-ban következett be historiográfiai jelentőségű fordulat. Ebben az évben jelent meg ugyanis Urbán Aladár 1965-ben megvédett kandidátusi értekezése (*A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán*). A munka szűkebb hadtörténeti szempontból azért volt fontos, mert tisztázta a nemzetőrség megszervezésének különböző szakaszait, az egyes nemzetőrségi kategóriák közötti különbségeket, illetve bemutatta azt a folyamatot, ahogyan a Batthyány-kormány az 1848:22. törvénycikk felhasználásával megteremtette a magyar állam önálló, reguláris fegyveres erejének magvát, az első tíz honvédszászlóaljat. Ezzel pedig olyan rendet teremtett a magyar hadseregszervezés addigi történeti irodalmában, amely biztos kiindulópontot jelenthetett a szervezéstörténet további, mind helyi szintű, mind országos feldolgozásához. Urbán kötetét több évtizedes kutatómunka előzte meg – ennek eredményeképp olyan kézikönyv keletkezett, amelynek, az eddigi kutatások során, egyetlen alapvető megállapítását sem kellett módosítani. Az a paradox helyzet állt elő, hogy mivel Urbán a nemzetőrség és honvédség szervezéstörténetének megírásakor csak csekély és meglehetősen ellentmondásos helytörténeti irodalomra támaszkodhatott, az összegző igényű munka szolgált a továbbiakban a hiányzó helytörténeti kutatások kiindulópontjául. A munkának azonban volt egy általánosabb, köztörténeti jelentősége is. Bebizonyította ugyanis, hogy a Batthyány-kormány – az 1948 utáni történetírás által sugallt állásponttal szemben – nem megalakuló politikusok gyülekezete volt (kivéve a mindent tisztán látó Kossuthot), hanem olyan kormány, amely már 1848 tavaszán felismerte a polgári átalakulás vívmányait fenyegető veszélyeket, s a törvényadta lehetőségeket felhasználva, megteremtette az önvédelmi harc feltételeit. Ez a megállapítás pedig a Batthyány-kormány, illetve maga a miniszterelnök, Batthyány Lajos tevékenységének gyökeres újraértékeléséhez vezetett a politikátörténeti irodalomban is.

A következő fordulópontnak 1979-et tekinthetjük. Ebben az évben látott először napvilágot Katona Tamás kétkötetes forrásgyűjteménye, *Az aradi vértanúk*. A közzétett anyag egy része addig sem volt teljesen ismeretlen, de vagy ekkorra már szinte hozzáférhetetlen kiadványokban, vagy/és megbízhatatlan szöveggözlésekben lehetett csak olvasni őket. A vértanúk teljes peranyagának, börtönből írott leveleinek, naplójának és emlékiratainak, illetve a kiegészítő forrásoknak a közzététele ráirányította a figyelmet arra, hogy voltaképpen milyen keveset is tudunk az aradi vértanúkról, s általában, a szabadságharc katonáiról. A kötet előszava pedig olyan történeti kérdésekben foglalt állást, mint a komáromi vagy szegedi összpontosítás vitája, illetve az oroszok vagy az osztrákok előtti fegyverletétel. Ez utóbbi esetben Katona Tamás meggyőzően bizonyította, hogy – szöges ellentétben Andics Erzsébet állításával – 1849 augusztusában a Haynau előtti fegyverletétel véresebb megtorláshoz vezetett volna, mint az oroszok előtti kapituláció.

A kötet megjelenése egyben egy hosszabb sorozat kezdetét jelezte. Katona Tamás az elkövetkező tíz évben saját sajtó alá rendezésében, vagy az általa szerkesztett

Bibliotheca Historica című sorozatban további nyolc 1848–1849-re vonatkozó kötetet tett közzé. Modern és megbízható kiadásban került a nagyközönség elé Klapka György, Görgei Artúr és Vukovics Sebő emlékirata, Paszkevics magyarországi hadjáratának orosz összefoglalója, a magyarországi orosz intervencióra vonatkozó 12 emlékirat, az ozorai diadalra és Buda visszavételére vonatkozó irat-, illetve visszaemlékezés-anyag, Joseph Andrew Blackwell angol ügynök 1846–1848. évi magyarországi jelentéseinek gyűjteménye. Szintén ő tette közzé először Kossuth 1849. szeptember 12-i vidini levelének hiteles szövegét. (Görgey István: *1848 júniusától novemberéig. – Okmánytár. [1848. szeptember 23.–1848. október 16.]* Bp. 1980.; *Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re.* Bp. 1982.; Alekszandr Petrovics Scserbatov: *Paszkevics Magyarországon.* Bp. 1984.; Klapka György: *Emlékeimből.* Bp. 1986.; Kossuth Lajos: *Írások és beszédek 1848–1849-ből.* Bp. 1987.; *A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról.* Vál., bev. Rosonczy Ildikó; Szerk. Katona Tamás. Bp. 1988.; Görgey Artúr: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben.* I–II. Bp. 1988.; *Budavár bevételének emlékezete 1849.* Szerk. Katona Tamás. Bp. 1989.; *Joseph Andrew Blackwell magyarországi küldetési 1843–1851.* Sajtó alá rend., utószó: Haraszi-Taylor Éva; Szerk., jegyz. Urbán Aladár. Bp. 1989.)

Ezeknek a köteteknek nemcsak az volt az erényük, hogy addig publikálatlan vagy nehezen hozzáférhető visszaemlékezések és iratok kerültek a szakmai és a nagyközönség kezébe, hanem jegyzetanyagukban és bevezetőikben Katona Tamás több, addig vitatott kérdést tisztázott megnyugtató módon. Így Klapka és Görgei emlékiratainak kiadásában bebizonyította, hogy Görgei – ellentétben a korábban uralkodó felfogással – 1849. június 30-án nem mondta fel az engedelmisséget a kormánynak. „Csupán” az történt, hogy a szegedi összpontosítási határozatot tudatós Kossuth-levél kézhezvétele előtt írott, s a komáromi összpontosítás szellemében nyilatkozó június 30-i, 939. iktatószámú levele később került Kossuth kezébe, mint a szintén június 30-án írott, 940. iktatószámú, a szegedi összpontosítási határozatnak történő engedelmeskedést tudatós levél. Kossuth nem vizsgálta meg a levelek iktatószámát, hanem az elsőként írott, de másodikként kapott levélben foglaltakat a másodikként írott, de elsőként kapott levélben foglaltak visszavonásának tekintette, s leváltotta Görgeit a fővezérségről. Katona e kötetekben tisztázta azt is, hogy 1849. április végén a magyar főserg Bécs elleni támadásának már csak a létszámviszonyok miatt sem voltak meg a feltételei, hiszen a cs. kir. főserg Bécs előtt több mint kétszeres létszám- és tüzérségi fölényben volt. (A budai ostrom indokoltságát megkérdőjelező történészek ezzel az érveléssel azóta is képtelenek szembenézni.)

A negyvennyolcas hadtörténeti kutatások újabb mérföldkövének 1983 tekinthető. Ebben az évben jelent meg Bona Gábor kötete, amely nemcsak teljességre törekvő adattárat adott a szabadságharc felső katonai vezetéséről, hanem egyben igen alapos bevezető tanulmányban mutatta be ennek az elitnek a kialakulását, a szabadságharc egyes szakaszaiban játszott szerepét, valamint az elit szociológiai összetételét. (*Tábormokok és törzstisztek a szabadságharcban; 2., átdolg., bőv. kiad.* Bp. 1987.) Bona kötete hatásosan cáfolja mind a honvédsereg tisztikarát a katonai ellenforradalom bázisaként bemutató, mind azt az újabban felvetődött (Nemeskürty István ál-

tal képviselt) nézetet, mintha a tisztikar tömegeit a hivatásos katona-forradalmárok alkották volna. 1988-ban megjelent a szabadságharc hadseregének századosi karát bemutató kötet, a 140. évfordulóra pedig megjelent a főhadnagyi és hadnagyi kategória tagjait bemutató három kötet közül az első (*Kossuth Lajos kapitányai.; Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban.*). Historiográfiai jelentőséggel bír Bona azon összefoglalója is, amelyet a *Magyarország hadtörténete I.* kötetében (Szerk. Borus József. Bp. 1984.; 2. jav. kiad. Bp. 1985.) írt 1848–49-ről. Egyrészt azért, mert a szabadságharcról az utolsó részletes hadtörténeti összefoglaló 1930-ban jelent meg (az is egy múlt század végi összefoglaló munka némileg átdolgozott változata volt); másrészt azért, mert Bona szakított a szabadságharc történetét a belpolitikai események alapján kronologizáló szemlélettel, s visszatért a hadtörténeti periodizációhoz. Mindez azért is fontos volt, mert pl. a tízkötetes *Magyarország története* vonatkozó kötetében (Főszerk. Kovács Endre. Bp. 1979.; 2. jav. kiad. Bp. 1987.) a szabadságharc hanyatlása és bukása a dicsőséges tavaszi hadjáratral kezdődik. A korábbi évtizedek Bemet egyoldalúan istenítő, Görgeitől pedig még a katonai tehetséget is megtagadó szemléletével szemben Bona mindkét hadvezér ténykedésének kiegyenlített értékelését adta, lehetővé téve egy nem kritikátlan és a tényekre támaszkodó Görgei-értékelés megfogalmazását.

Az 1994. évi Kossuth-évfordulón a legfontosabb munka Kosáry Domokosnak a *Görgey-kérdésről* írott kétkötetes munkája volt, amely gyakorlatilag egyfajta összefoglalót ad a szabadságharc hadtörténeti historiográfiájáról is. Kosáry monográfiája azért is fontos, mert lényegében megírta a Görgei-életrajznak – a korábbi életrajzi munkákból hiányzó – 1867–1916 közötti fejezeteit is.

A nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején lépett színre az az új hadtörténész-generáció, amely Urbán Aladár, Katona Tamás és Bona Gábor munkái által kijelölt irányban kezdte meg a szabadságharc hadtörténetének feldolgozását. A kutatók többsége (Hajagos József, Kedves Gyula, Pelyach István, Zakar Péter és jelen sorok írója) Katona és Urbán tanítványa volt, de idetartozik Molnár András, a *Zala Megyei Levéltár* munkatársa, a katonai felsőoktatásból érkezett Csikány Tamás és a *Zsámbéki Katolikus Főiskolán* tanító ifj. Rabár Ferenc is. Az elmúlt évek során ennek a nemzedéknek kialakultak az állandó fórumai, pl. a minden év április végén Komáromban, illetve októberben Gyöngyösön rendezett konferenciák. Az előbbieket Komárom történetének ürügyén Klapka 1848–1849-es pályájáról, a katonai elit tagjairól, a kormánybiztosokról, az emigrációról, a szabadságharc műszaki szolgálatáról, az erődharccsapat kérdéseiről szóltak. Az utóbbiak a megtorlás témaköre ürügyén az egyes vértanúk pályáját, illetve Heves megye 1848–1849. évi történetét tárgyalták. Idesorolható még a Hatvanban 1996-ban rendezett konferencia a tavaszi hadjárat történetéről, illetve Cibakházán 1997-ben rendezett konferencia a Tiszántúl védelmének kérdéseiről. E nemzedék munkásságát a *Hadtörténelmi Közlemények*, az *AETAS* és a *Fons* 1848–1849-es tanulmányain kívül immár négy tanulmánykötet jelzi (*Komárom és Klapka György 1848/49-ben.* Szerk. Kiss Vendel. Komárom, 1994.; *A tavaszi hadjárat. Az 1996. március 14-i tudományos konferencia anyaga.* Szerk. Horváth László. Hatvan, 1996.; „*Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc utóélete*” című tudományos ülésszak. Szerk. Bene János és mások. Vaja, 1996.; *Egy küzdelmes*

év katonái. Szerk. Horváth László. Írták: Csikány Tamás, Hajagos József, Hermann Róbert, Zakar Péter. Gyöngyös, 1998.), de közös munkának tekinthető az *Életünk* huszár-, illetve a 150. évfordulóra megjelenő vár- és erődszáma (1994/10–11., 1998. különszám), valamint az *AETAS* emlékszám (1998/3.).

Urbán Aladár és Bona Gábor mellett többnyire e nemzedék tagjai írták a szabadságharc történetét bemutató népszerű összefoglaló, illetve az évfordulóra megjelent hadtörténeti összefoglaló fejezeteit is. (*1848–1849. A szabadságharc és forradalom története*. Szerk., az előszót és a kronológiát írta: Hermann Róbert. Írták: Bona Gábor, Csikány Tamás, Dobszay Tamás, Estók János, Fónagy Zoltán, Hermann Róbert, Kedves Gyula, Pelyach István, Urbán Aladár, Zakar Péter. Bp. 1996.; *A szabadságharc katonai története*. Szerk. Bona Gábor. Írták: Bencze László, Bona Gábor, Csikány Tamás, Hermann Róbert és Kedves Gyula. Bp. 1998.)

Méltatlan és igazságtalan lenne azonban, ha elfeledkeznénk az előttünk járó nemzedék többi tagjainak érdemeiről. Annál is inkább, mert a további kutatások irányát csak úgy jelölhetjük ki, ha számot vetünk a már megszületett eredményekkel. A továbbiakban ezért a hadtörténetírás egyes részterületeinek eredményeit próbáljuk meg röviden összefoglalni.

Komoly kutatásokon alapszik s főleg egyenruha-történeti szempontból nehezen meghaladható Barcy Zoltán és Somogyi Győző *hadsereg-történeti* összefoglalója (*A szabadságharc hadserege*. Bp. 1987.), bár egyáltalán nem teszi fölöslegessé egy tényleges hadsereg-történet elkészítését. A *fegyvernemek* közül korszerű összefoglalóval rendelkezünk a lovasságról (Kedves Gyula: *A szabadságharc hadserege*. I. *A lovasság*. Bp. 1992., 2. kiad. Bp. 1998.) és a tüzérségről. Ez utóbbit Csikány Tamás készítette el mindmáig kiadóra váró kandidátusi értekezésében, amelynek egyes részletei azóta már megjelentek. Hiányzik viszont a harmadik fő fegyvernem, a gyalogság történetének, fegyverzetének, harcászati eljárásainak feldolgozása. A *csapatnemek* közül Kedves Gyula már említett kötetével megírta a huszárság történetét (merthogy a szabadságharc lovasságának 90%-a ebből a csapatnemből került ki). A gyalogság csapatnemei közül szinte mindegyik története feldolgozásra vár, a tüzérségnél pedig fontos lenne például a *röppentyűtegek* ténykedésének feltárása. Hasonlóképpen hiányzik a műszaki alakulatok történetének feldolgozása is.

Sokkal jobban állunk a vegyes összetételű *külföldi légiók* történetével. A német légió ténykedését Böhm Jakab írta meg (*Hadtörténelmi Közlemények* 1970/2.), a lengyel légió történetét Włodzimierz Mus (*Hadtörténelmi Közlemények* 1978/3.) után a magyar, a lengyel és az osztrák levéltári anyag hasznosításával Kovács István készítette el. (*A légió*. Bp. 1989.; *Mindvégig veletek voltunk*. Bp. 1998.) Az olasz légió történetéről Berkó István 1926. évi tanulmánya, illetve 1929. évi kötete után jelen sorok írója írt az újabban előkerült levéltári anyag alapján egy tanulmányt (In: *Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon. Tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára*. Szerk. Orosz István, Pölöskei Ferenc, Dobszay Tamás. Bp. 1994.). Valamennyi légió történetét feldolgozta Katrin Sitzler szintén magyar kiadásra váró munkájában (*Solidarität und Söldnertum. Die ausländischen Freiwilligenverbände im ungarischen Unabhängigkeitskrieg 1848–1849*. Osnabrück, 1980.).

Az alakulattörténetek közül Urbán Aladár említett munkájában és ehhez kapcsolódó résztanulmányjaiban megírta az első tíz honvédszászlóalj szervezéstörténetét. (Honvédtoborzás Pest-Budán 1848-ban. *Tanulmányok Budapest múltjából* 15[1963]; A győri 5. honvédszászlóalj toborzása 1848-ban. *Arrabona* 11[1969]). Petőfi honvédszázadosi ténykedése alapján lényegében felvázolta a 28. zászlóalj szervezéstörténetét is. (Petőfi Sándor honvédszázados. *Hadtörténelmi Közlemények* 1972/4.) Teljes történeti összefoglalóval csupán a három (7., 47., 56.) zalai zászlóaljról, a 48. szabolcsi zászlóaljról rendelkezünk, s van egy szervezéstörténeti összefoglalónk a hevesi 26. zászlóaljról. (*A szabadságharc zalai honvédei 1848-1849.* Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 1992.; Hajagos József: A Heves vármegyei 26. honvédszászlóalj története 1848–1849-ben. In: *A tavaszi hadjárat* i. m.; Kedves Gyula: A 48. honvédszászlóalj története az 1848–49-es szabadságharcban, alakításától Budavár bevételéig. *Hadtörténelmi Közlemények* 1990/2.; Uő: A 48. honvédszászlóalj története az 1848–49-es szabadságharcban, Budavár visszavételétől a feloszlataásáig. Uo. 1993/4.) Rövid összefoglalónk van a nógrádi alakulatokról (Bona Gábor: Nógrád megyei 1848-as honvédek nyomában. *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*. 11[1985]); a szabolcsi 10., 43. és 139. zászlóaljakról (Kedves Gyula: Szabolcsi honvédek a szabadságharcban. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 1998/2.), s elkészült egy, a szabolcsi alakulatokat általában bemutató kötet is (*Szabolcsi honvédek a szabadságharcban 1848–1849.* Szerk. Bene János. Nyíregyháza, 1998.). A nemzetőrségek közül megjelent Zalaegerszeg és Székesfehérvár nemzetőrségének története (Magony Imre: *Székesfehérvár nemzetőrei 1848-ban.* Székesfehérvár, 1998.; Molnár András: Zalaegerszeg nemzetőrei 1848-ban. In: *Hadtörténelmi tanulmányok.* Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 1995.), s a már említett kötetben Szabolcs megyéé is. Az egyes szabadcsapatok közül Urbán Aladár megírta a Hunyadi- és Zrínyi-szabadcsapat szervezéstörténetét (Kossuth szabadcsapata 1848 őszén. *Hadtörténelmi Közlemények* 1988/4.; Perczel Mór és a Zrínyi-szabadcsapat. Uo. 1991/1.), jelen sorok írója pedig a Hatvani-szabadcsapat ténykedését dolgozta fel (*Hadtörténelmi Közlemények* 1992/1., 1993/4., *AETAS* 1992/1–2.).

Szinte egyáltalán nem rendelkezünk lovassági és tüzérségi alakulattörténetekkel. Egyedüli kivételként Somogyi Győző rövid esszéje említhető az 5. (Radetzky) huszárezredről. (*Életünk* 1994/10–11.) Ezek megírását az is nehezíti, hogy a szabadságharc egyes lovasezredeinek jelentős részét több hadszíntéren is alkalmazták, tehát pl. az 5., 6., 7., 8. huszárezred története gyakorlatilag a teljes hadtörténeti forrásanyag átvizsgálásával írható csak meg. A tüzérségnél a párhuzamos számozás, illetve az átszámozások okoznak problémát.

Teljes egészében hiányoznak a *hadtest- és hadsereg-történetek*. A legjobb alapokkal az V. (aradi és temesvári ostromsereg), a VI. (erdélyi hadsereg) és a VII. (feldunai) hadtestek esetében rendelkezünk. Előbbinél Csikány Tamás feldolgozta Temesvár ostromának történetét (*Hadtörténelmi Közlemények* 1996/1.), utóbbi kettőnél a Bem- és Görgei-irodalomnak köszönhetően legalább a kronológiai vázzal rendelkezünk. Némi erőszakkal ide sorolható az 1849 nyarán hadtestté fejlődő 15. Kmety-hadosztály is, amelynek dunántúli hadjáratáról négy önálló tanulmánnyal is rendelkezünk. Pedig a levéltári adottságok meglehetősen kedvezőek az I., II., III.,

VIII. és IX. hadtestek esetében is. Az I. hadtestnek csaknem a teljes levéltári anyaga fennmaradt, a IX. hadtest anyagának jelentős részét a *Magyar Országos Levéltár Dembiński- és Wysocki-iratai* tartalmazzák (R 23, R 221).

Az életrajzi irodalom terén komoly gazdagodást hozott a *Magyar Honvédség* nevét állandóan változtató *Módszertani, majd Oktatási, Kulturális és Anyagellátó Központjának Várkapitányok, Hadvezérek, Generálisok* című, ISBN-szám nélküli füzet-sorozata, amelyben megjelent Czetz János (Petri Edit, Bp. 1991.), Leiningen-Westerburg Károly (Bencze László, Bp. 1990.), Klapka György (Hermann Róbert, Bp. 1991.), Mészáros Lázár (Ács Tibor, Bp. 1995.), Psotta Móric (Csikány Tamás, Bp. 1993.) életrajza, s készülöben van egy Vetter Antal-életrajz is (Csikány Tamás). Az egyéb életrajzi munkák közül említést érdemel Kedves Gyula igen színvonalas Czetz-életrajza (*Czetz János, a szabadságharc legifjabb tábornoka*. Bp. 1996.), Szarka Lajos Gaál Miklósról készített biográfiája (*A tábornok bére*. Keszthely, 1997.) s jelen sorok írója némi szerénytelenséggel idesorolja saját Poeltenberg-életrajzát is (*Mindig az elsők között. Poeltenberg Ernő honvédtábornok élete*. Bp. 1997.). Teljes életrajz helyett csupán 1848–1849-es pályaképet ad Pusztaszeri László monográfiája (*Görgey Artúr a szabadságharcban*. Bp. 1984.). Hajagos József írta meg Török Ignác és Desseffy Arisztid életrajzát (*Egy küzdelmes év katonái*. Szerk. Horváth László. Gyöngyös, 1998.). Pásztor Emil (*A tizenötödik aradi vértanú*. Bp. 1979.) és Pribelszky János (Kazinczy Lajos a szabadságharcban. *Hadtörténelmi Közlemények* 1992/2.) Kazinczy Lajos honvéd ezredes, Merényi-Metzger Gábor Lenkey János pályáját dolgozta fel (*Hadtörténelmi Közlemények* 1994/3.).

A *hadműveletek és összecsapások* feldolgozása területén feltétlenül kiemelendő Bona Gábor szerkesztésében a 150. évfordulóra megjelent, a szabadságharc katonai történetét összefoglaló kötet, amely a legújabb kutatási eredményeket összegzi. Az eseménytörténeti rész tanulmányok közül fontosak Rabár Ferenc Lipótvár és Eszék, illetve Csikány Tamás Temesvár ostromáról írott tanulmányai (*Hadtörténelmi Közlemények* 1988/2., 1995/3., 1996/1., 1998/1.). Csikány új, katonai szakmai eredményeket hozott, amikor a korabeli ostromszabályok figyelembevételével készítette el elemzését. Kedves Gyula feldolgozása az 1849. augusztus 3-i komáromi kitörés, illetve Csikány Tamásé az 1849. április 2-i hatvani ütközet történetéről (a fentebb említett komáromi, illetve hatvani kötetben) szintén új ismereteket hozott. Komplex hadtörténeti elemzésre törekedett jelen sorok írója Perczel Mór 1848. őszi zalai hadműveleteiről írott munkájában (*Perczel Mór első honmentő hadjárata*. Zalaegerszeg, 1995.). A magyarországi és bécsi levéltári anyag áttekintése viszont azt bizonyítja, hogy szinte nincs olyan eseménye és eseménysora 1848–1849 szűkebb értelemben vett katonai krónikájának, amelyről ne lehetne újat, többet és mást mondani, mint korábban. Talán csak Gyalóky Jenő két világháború között írott, az erdélyi hadjárat történetéről szóló tanulmányai, illetve Borús József Dembiński fővezérségéről írott monográfiája képeznek kivételt.

A *hadtörténeti források* kiadásánál hasonlóan komolyak az adósságok. Talán elég annyit említeni, hogy a szabadságharc 32 végig szolgáló tábornokának közel fele hagyott hátra emlékiratokat, s ezek közül mindössze ötnek van megbízható kiadása (Görgei, Klapka, Wysocki, Leiningen-Westerburg, Schweidel); a hat altábornagy kö-

zül öten írták meg emlékirataikat, s ezek közül négy vagy kiadatlan, vagy csak megbízhatatlan, illetve csonka kiadásban hozzáférhető (Mészáros, Vetter, Bem, Dembiński). A különböző fővárosi közgyűjtemények legalább száz kiadatlan honvédtiszti visszaemlékezést őriznek.

Az *iratkiadások* közül – Katona Tamás fentebb említett kötetein kívül – feltétlenül említést érdemel az a munka, amelyet a *Hadtörténelmi Levéltár* jelentetett meg a 150. évfordulóra (*Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból*. Szerk. Farkas Gyöngyi. Az iratokat vál., a német nyelvű iratokat ford. Böhm Jakab. A bev. tanulmányt írta: Csikány Tamás. Bp. 1998.). A kötet 326 dokumentumot tartalmaz, részben eredetiben, részben magyar fordításban. Azonban még így is csak a munka elején vagyunk, hiszen csak a Hadtörténelmi Levéltár 1848–1849-es gyűjteménye legalább 25 000 dokumentumot őriz. Fontos lenne legalább a legfontosabb fővezéri és hadseregparancsnoki iratsorozatok (Bem, Dembiński, Görgei, Vetter, Mészáros, Klapka) kiadása. Ezek közül jelen sorok írója összegyűjtötte Görgei Artúr 1848–1849-es iratait: ennek terjedelme önmagában kb. 80 ívre rúg. Megjelent a Győr, illetve készülében van a Nagykanizsa 1848–1849-es történetét bemutató okmánytár, amelyeknek nagyobb részét szintén katonai iratanyag alkotja.

Mi az, amit ma másképp látunk, mint 20-25 évvel korábban? Egészében azt mondhatjuk, hogy a hadtörténet talán kezdi visszanyerni tényleges súlyát 1848–1849 történetírásán belül. Ezt mutatják a legújabb történeti összefoglalók, pl. a *19. századi magyar történelem 1790–1918* című egyetemi tankönyv (Szerk. Gergely András. Bp. 1998.) Gergely András által írott fejezete is. A részleteket tekintve komoly hangsúlyeltolódásokról beszélhetünk. Így pl. Urbán Aladárnak köszönhetően ma már tudjuk, hogy Batthyány Lajosnak milyen egyedülállóan fontos szerep jutott az 1848. szeptemberi horvát invázió megállításában, s hogy a pákozdi siker nem az *Országos Honvédelmi Bizottmány*, hanem Batthyány szervezőmunkájának eredménye volt. Magával Pákozddal kapcsolatban viszont úgy tűnik, hogy inkább taktikai döntetlenről, mint a hadjárat sorsát eldőntő győzelemről beszélhetünk. Az osztrák források bevonása után nem látszik tarthatónak pl. az a korábbi állítás, amely szerint a fegyverszünetet Jelačić kezdeményezte volna; a fegyverszüneti egyezmény szövegének vizsgálata pedig azt mutatja, hogy Jelačić – ellentétben a propagandisztikus okokból hangoztatott magyar állítással szemben – nem szegte meg az egyezményt, amikor elvonult Győr irányába. Urbán Aladár irányította rá a figyelmet arra, hogy Jelačić visszavonulása valóban taktikai jellegű volt, mert a bán október elején támadni akart, s ebben a bécsi forradalom akadályozta meg. A létszámviszonyok vizsgálata révén derült ki, hogy Jelačić üldözésének és a horvát hadsereg megsemmisítésének már 1848 október elején sem voltak komoly esélyei, s hogy Schwechatot a magyar szabadságharc egyik legszerencsésebb csatájának kell tartanunk, mert kevésen múlt, hogy a magyar főszerep katasztrófális vereséget szenvedjen.

Az újabb hadtörténeti irodalom szerint 1849. január elején Görgei felvidéki hadjárata komoly szerepet játszott a cs. kir. főszerep támadásának leállításában, mert Windisch-Grätz emiatt nem mert elmozdulni Pestről; amikor pedig Görgei az őt üldöző cs. kir. csapatok gyűrűjébe került volna, a többi magyar hadtest, főleg Perczel

akciói rémítették meg Windisch-Grätzet annyira, hogy visszarendelje a Görgeit üldöző csapatokat. A tavaszi hadjárat sikerét korábban lebecsülő nézetekkel szemben ma úgy látjuk, hogy a Görgei vezette főserég az ellenséges főerők kiszorításával többet ért el, mint azt az adott erőviszonyok mellett várni lehetett volna. Annál is inkább, mert Kossuth a tavaszi hadjárat második szakaszában számított a Bem vezette, Erdélyből kirendelt csapatok Pest alatti megjelenésére, s mint közismert, erre nem került sor. A létszámát és tüzéségét tekintve erősebb ellenfél támadó hadjáratral történő kiszorítása olyan teljesítmény volt, amely ellentmondott a korabeli stratégiai szabályoknak. A tavaszi hadjárat azon korábbi interpretációja, amely szerint az ellenséget „csak” kiszorítani sikerült, megsemmisíteni nem, már csak azért is furcsa, mert e nézet képviselői Bem hasonlóképpen summázható erdélyi hadjáratáról felsőfokokban szóltak.

A katonai és politikai vezetés, a hadsereg és a politika viszonyáról az újabb kutatások révén szintén más képpel rendelkezünk. Ezek alapján úgy tűnik, hogy Görgei sokat emlegetett váci nyilatkozatának politikai állásfoglalása semmiben sem különbözött Kossuth akkori nézeteitől; hogy a feldunai hadtest nem az ellenséggel való megegyezésre ajánlkozott fel a nyilatkozatban, hanem éppen ellenkezőleg, az áprilisi törvények esetleges feladása ellen tiltakozott. Dembiński leváltásával kapcsolatban azt hangsúlyozhatjuk, hogy a korábban tiszafüredi zendülésként emlegetett esemény során a katonai vezetés Szemere Bertalannak, a politikai vezetés táborban tartózkodó képviselőjének révén hajtotta végre az alkalmatlan fővezér eltávolítását, tehát betartotta a polgári államokra vonatkozó normákat. A hadsereg és a Függetlenségi Nyilatkozat viszonya kapcsán pedig kitűnt, hogy a feldunai hadseregben nem volt olyan erős az ellenzők tábora, mint azt korábban két utólag hamisított memorandum alapján sejtettük. Buda ostromáról és Görgei komáromi „engedetlenségéről” már szóltunk. A világosi fegyverletétellel kapcsolatban említést érdemel, hogy egy újabban előkerült minisztertanácsi határozatból kiderült, miszerint a magyar kormány már a temesvári vereség hírének vétele előtt számolt azzal az eshetőséggel, hogy ha a döntő csata magyar vereséget hoz, és az oroszok sem alkudozni, sem az osztrákok felé közvetíteni nem hajlandók, a magyar hadsereg az oroszok előtt teszi le a fegyverét. Ez pedig azért fontos, mert a világosi fegyverletétellel kapcsolatban utólag éppen e minisztertanács résztvevői által megfogalmazott *erkölcsi kifogások* erkölcsi alapját teszi kétségessé.

A hadtörténetírás rész- és határterületei közül kiemelendők még a hadszervezet- és intézménytörténeti összefoglaló munkák. Itt külön érdemes szólnunk F. Kiss Erzsébetnek az 1848–1849. évi minisztériumokat bemutató munkájáról (Bp. 1987.), Zakar Péternek a tábori lelkészet történetéről írott, sajtó alatt lévő összefoglalójáról és a hozzájuk csatolt személyi adattárakról, Urbán Aladárnak az 1848-as magyar hadügyminisztérium megszervezését tárgyaló, vagy legújabban Ory Gábornak a katonai igazságszolgáltatást bemutató tanulmányáról (*Haditörténelmi Közlemények* 1976/1., 1998/1.).

Az elvégzendő feladatok egy részére már utaltunk, de ezeken kívül is akad még jócskán feldolgozandó téma. Így pl. fontos lenne feltárni a tisztikar tagjainak 1848 előtti pályáját. Maguknak a sematizmusoknak az elemzése (ki kivel szolgált együtt,

kit ismert), vagy a minősítési lapoknak (Conduite-Liste) feldolgozása is igen tanulságos lehet. Az egyéb forrásanyag (levelezések, naplók, visszaemlékezések) amúgy meglehetősen szegényes, bár az egyes családi levéltárak még itt is sok tanulságos anyagot tartalmazhatnak. Hasonlóképpen újabb feldolgozásra vár a magyar (katonai) emigráció története, hiszen jelenlegi tudásanyagunk jelentős része Ács Tivadar megbízhatatlan munkáiból származik. Ács ugyan lelkes kutatója volt az emigráció történetének, de adatai között nem volt képes szelektálni, a krími, az itáliai vagy az észak-amerikai háborúk történetéről pedig hiányos és pontatlan ismeretei voltak csupán.

Fontos lenne a katonai és politikai vezetés kapcsolatának monografikus elemzése. E tekintetben különösen izgalmas forrásanyagot rejtenek a különböző kormánybiztosi jelentések. Különösen érdekes lenne olyan témák elemzése, mint a hadsereg és a nemzetiségi kérdés viszonya, a katonák beavatkozása a politikai, és a politikusok beavatkozása a katonai vezetés illetékességi körébe.

A hivatal- és intézménytörténet területén szükség lenne a táborkar (vezérkar), a hadseregellátást végző szervezetek (intendantúra), a katonai közigazgatás (főhadparancsnokságok, hadmegyék, újonctelepek) ténykedésének bemutatására. Ezekhez kapcsolódnak olyan kérdések, mint a hadseregellátás, illetve a katonai egészségügy rendszere. Zétény Győző, Antal Lajos, F. Kiss Erzsébet munkáiból általában ismerjük az egészségügyi ellátás történetét, azonban a katonai forrásanyag elemzése további tanulságokat rejt magában. Hogyan volt képes az egészségügyi szolgálat lépést tartani pl. az 1849 tavaszán igen gyorsan előretörő magyar fősereggel? Milyen volt a gyógyulási esélye egy kórházba került sebesültnek vagy más betegnek? A kórházi kimutatások elemzése azért is fontos lenne, mert belőlük a korabeli férfilakosság egy jól körülhatárolható csoportjának népegészségügyi helyzetéről is érdemi adatokhoz juthatunk.

Szükség lenne az újoncállítás és hadkiegészítés történetének feldolgozására is. Mi a magyarázata annak, hogy 1848. december végére több mint százezer főt számolt a honvédsereg? Igaz-e az az állítás, hogy 1849 késő tavaszán és kora nyarán az osztrák államapparátus gyorsabban állította ki újoncait, mint a magyar, s ha igen, mi volt ennek az oka? A levéltári anyagból ugyanis úgy tűnik, hogy az újoncállítás üteme ezúttal sem volt lassúbb, mint 1848 őszén vagy telén, azonban a hadfelszerelés nem volt képes lépést tartani az újonclétszám növekedésével.

Szinte semmilyen ismeretünk nincs a két fél hírszerzésének működéséről, sikeréről és kudarcairól. Mi a magyarázata annak, hogy a korábbi ügynöki rendszer révén Magyarországon biztos pozíciókkal rendelkező cs. kir. hadsereg hírszerzése olyan rosszul működött? Az eddig előkerült osztrák hírszerzői jelentések elemzése arra mutat, hogy a cs. kir. hadseregnek nem voltak magas állású informátorai a magyar katonai igazgatásban; aki nem értett egyet az üggyel, az általában megtalálta az átállás módját.

Hiányzik a nemzetőrség 1848 ősze utáni történetének feldolgozása is. Pedig jó lenne tudni, hogy ez a nagy létszámú rendvédelmi szervezet milyen szerepet játszott az 1848 késő őszi hadműveletekben. Hogyan szerepelt 1849 telén és tavaszán a magyar kézen lévő területeken, meddig alkalmazták katonai célokra? A cs. kir. meg-

szállás alól felszabadított területeken újjászervezték-e, s ha igen, milyen sikerrel? Mennyiben volt azonos a népfelkelés a mozgósított nemzetőrséggel?

A statisztikailag elemezhető források közül fontos lenne a harcrendek és más létszámkimutatások, valamint a veszteségadatok összegyűjtése és elemzése. Amíg egy hadműveletben részt vevő erők nagyságát és összetételét nem ismerjük, addig nem lehet róluk érvényes mondanivalónk. Amíg nem ismerjük a veszteségek nagyságát és arányát, nem tudjuk megítélni az egyes hadseregek teljesítményét sem. Furcsa módon, 1848–1849 hadviselői közül pontos adatokkal csak az oroszok veszteségeiről rendelkezhetünk, az osztrák és magyar veszteségekről homlokegyenest ellenkező, időnként 100%-os eltérést tartalmazó adataink vannak.

A hadműveletek és csaták elemzésénél a korábbi történetírás két csapdába szokott beleesni. 1918 előtt – a levéltári anyag híján – készpénznek vette az emlékiratok állításait; ezt követően viszont – néhány kivétellel – kiejtette azokat forrásai köréből. Holott a hadijelentések legalább annyi torzítást tartalmaznak, mint az emlékiratok és naplók, s ez utóbbiak gyakran pontosabban őrizték meg a csaták és ütközetek részleteit, mint a teleológiai jellegű hadijelentések. Az ilyen jellegű források bevonása révén sokkal pontosabb és élettelibb kép adható egy-egy összecsapásról, mint a száraz katonai elemzés.

Az emlékiratok és naplók, illetve pl. a parancskönyvek elemzése révén pedig végre arra is választ kaphatunk, hogy mit csináltak a katonák a táborban, amikor éppen nem harcoltak (azaz idejük 99 százalékában)? Még az is elképzelhető, hogy volt olyan alakulat, amely fennállása során egyetlenegyszer sem került tűzbe. Az életmód- és mentalitástörténeti megközelítésben rejlő lehetőségekre éppen az évfordulón adott jó példát Benda Gyula Krasznay Péter honvédhadnagy emlékiratát közlétevé kötetében (*„Naplójegyzetei Krasznay Péter kemecsei lakosnak...” Visszaemlékezések 1830–1861.* Bp. 1998.).

Nagyon fontos ugyanakkor az események katonai szakmai szemmel történő elemzése is. Egy-egy emlékirat vagy hadijelentés ugyanis a korabeli szabályzatok, harcászati eljárások ismeretében egészen másként fest, mint ha ezek ismerete nélkül próbáljuk értelmezni őket. Ezért is lenne fontos az, hogy a szabadságharc (és más korszakok) hadtörténetével megfelelő köztörténeti ismeretekkel rendelkező katonák is foglalkozzanak. Ám a csupán katonai szakmai megközelítés sem csodaszer, s ezért csak kellő forrásismeret mellett hozhat új eredményeket.

RÓBERT HERMANN

THE MILITARY HISTORY OF 1848–49: NEW FINDINGS OF RESEARCH

The study examines recent treatment of the military history of 1848–49 by looking at the historiographical works on the era published in the last 25 years. The author argues that most of the historiographical works published after 1949 were political or social histories; the number of military histories of 1848–49 was unduly small. The reason for this was that some historians chronologised the revolution and war of independence on the basis of internal political factors. And yet this framework was often completely contrary to the military periodisation (and also defied common sense). Furthermore,

for many years the history of 1848–49 served the political purposes of the day. This was a serious hindrance to any objective discussion of the historical role of Görgei, for instance.

The breakthrough came in the field of military historical research. In the view of the author, three books were of particular historiographical significance. The first book was 'A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán' (The organisation of the national guard and army in the summer of 1848) by Aladár Urbán (Budapest, 1973). This work led to a reevaluation of the Batthyány government. The second was a collection of sources 'Az aradi vértanúk' (The martyrs of Arad) by Tamás Katona (Budapest, 1979) which drew attention to the possibilities inherent in the publication of contemporary sources. The third book, 'Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban' (Generals and field-officers in the war of independence) by Gábor Bona (Budapest, 1983), was a collection of biographies—providing for the first time a full picture of one of the key elite groups in 1848–49 based on archival research. From the late 1980s, a new generation of military historians appeared on the scene. New works with findings based on archival research were published in such previously neglected areas as the history of formations, arms and branches of service, fortress tactics, relations between military and political leaders, decision-making procedures, and military offensives. Finally, the author points to areas in which much work still needs to be done, and indicates further opportunities for researchers of military history.